

յութեան, ամենէն աւելի փորճերուն կը յատկացուի, և անոնց համար իսկ՝ գրեթէ բոլոր դպրոցներէն վերցուցեր են. նեղացուցիչ, անտանելի և անօգուտ pen-sumի գործածութիւնն ալ կը թողուի: Տղաները աշխատութեան մղելու համար, — և այս բանիս պէտք կայ՝ որովհետև հոս ուրիշ տեղիքէ աւելի շատ կան մտաւոր աշխատութեան դէմ խորշում ցուցնողներ — ուրիշ միջոցներու կը դիմուի. ինչպէս «խորանարդ ընել» որ է՝ գրաւոր, երրորդ կարողութեան բարձրացնել տասը, քսան, երեսուն տրուած թիւերը: Լաւ չսորված դասերը նորէն կրկնել կու տան, և, ի դէպ՝ նշանակելի է որ անգլիացի ուսուցիչները սովոր են աշակերտներուն շատ և յաճախ հարցումներ ընել, և բերանացի կրթութեան զբաւորէն աւելի կարեւորութիւն կու տան:

Այս է ահա անգլիական դպրոցներու կարգապահութիւնը, անտարակոյս արդիւնքը լաւ պիտի ըլլայ, եթէ նոյն իսկ մերթ ըմբոստ տարրերով, սխալի. այս պարագային Անգլիայի մէջ գէշ աշակերտներ և դպրոցներ միւս երկրներէն աւելի չարագոյն կ'ըլլան: Բայց ասոնք բացառութիւններ են. շատ դէպքերու մէջ ազգիական դրութիւնը հիանալիօրէն կը զարգացնէ self-control ինքնիրեն տիրելը, և կը պատրաստէ հասուն, հզօր և արդի կեանքին: Մենք լատիններս փորձառութիւն և օրինակ կրնանք առնել անգլիացի դաստիարակներէն, բայց շատ կը սխալինք եթէ ուզենք ամէն բանի մէջ անոնց նմանիլ, մեր մտայնութիւնը տարբեր է, տարբեր մեր աւանդութիւնները: Անգլիայի մեծութիւնը ազատութեան սիրոյն և անհատական նկարագիրներու ուժգնութեան վրայ հիմնուած է, իսկ մերը խելքի ուժին և մտաց ըմբռնումին վրայ:

Թրգմ. Հ. Գ. ԼԱԶԱՐԵԱՆ

Minerva Թերթէ



Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ՔԱՎԱՔԱԿԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ը Ն Դ Մ Ե Զ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՒ ՀՌՈՎՄԱՅ

190 Ն. Ք. մինչեւ 428 յ. Ք.

Դ.

Արտաշէս Բ իր հօր վրէժը կ'առնէ Հոովմայեցիներէն. — Տիբերիոս ի Հայաստան. — Տիգրան Դ և Երատոյ կ'իշխեն Պարսկաց զօրութեամբ. — Վախճան Արտաշէսեան հարստութեան և դարձեալ ազգային դրամակիրութեան:

Այդ միջոցին ԱՐՏԱՔԵՍ Բ. (34-20 Ն. Ք.)՝ պարթեական արքունեաց մէջ կրցեր էր ազդեցութիւն գործել թագաւորին վրայ և Հրաշտոյ Դ վճռեց անմիջապէս զործի սկսիլ, Վասնզի Տիգրանի արքունիքը Արտաւազդը կրնար նկատել իբրեւ

1. Այս անունը մեր Mon. Anc. V վրայ և Դիոնի 49, 39. 40. 44; 51, 16 մէջ է Artaxes, 'Αρτάξης, որ ճիշդ մեր Արտաշէս ձեռնի կը համապատասխանէ, Ուրիշ հեղինակներ տարբեր ձև մը կը գործածեն, Artaxias, 'Αρταξιάς. այսպէս Տակիտոս տար. 2, 8 և Յովսէպոս Հնար. 15, 4, 3. (ՎԱԼԷՐԻՍ Պատերկուս 2, 94 պէտք է հոս նկատի առնուի, զի պարթեութիւնը անհիշէ ի. իսկ Դիոն 54, 9 սոսկ սխալմամբ միայն 'Αρταξάδης գրուած է): Սկզբնական ձեւը այս հին իրանեան թագաւորական անունն է Արտաշէս, որ է «զերպոյն իշխանութիւն ստացող», հմտ. Judeioh առ PW Artaxerxes, զոր ան և Սասանեանց հիմնադիր Արտաշէր զործածեց և այն ձեռով ալ զբաւ է: Նոյն աւանդական յանձնարարներն են Արտաշէրի, Արտաշէր և Արդաշէրի, հմտ. Nöldeke առ PW. Artaxerxes 5: Հայոց պատմութեան մեր խօսելից շրջանին մէջ չորս թագաւորներ կը կրնն այս անունը. առաջին և վերջինը, Զնոն—Արտաշէս և Ներկայս: Միմեծութեան համար ես չորսին համար ևս Artaxias Արտաշէս ձևը կը գործածեմ:

գոր մը Պարթևաց դատին, և կը համարէր այլևս ժամանակը հասած ըլլալ, որ փոխանակ Հոովմայեցոց՝ Պարթեւները կարգադրէին Հայոց գործերը: Միւս կողմանէ Մարաց թագաւորը թողով Պարթեւաց դաշնակցութիւնը Հոովմայեցոց կողմն անցած էր և Անտոնիոսը անոնց դէմ կը զբոսէր. նմանապէս անիկայ գործակցած էր Արտաւազդի գերի բռնութիւն և բարեկամական դիտաւորութիւն ունենալ չէր թուէր՝ Հոովմայեցի զօրք պահելով Մարաստանի մէջ:

Արեւմտ Հայը և Պարթևը շատ չուշաթան Մարաց սահմանագլխուն վրայ երևնալու: Արտաւազդ կրցաւ սկզբան զանոնք ետ մղել, Մարաստանի և Հայաստանի մէջ գտնուած հոովմէական բանակներու օգնութեամբ. բայց երբ Անտոնիոս իր զօրքերը ետ կանչեց Ալտիոնի պատերազմին համար, և միասին տարած մարական զոհերն ալ ետ չդարձուց, այն ատեն Արտաւազդ բոլորովին Զախախուեցաւ և յաղթողաց ձեռքը գերի ինկաւ: Արտաշէս ուղղակի քալեց Հայաստան, ուր անհուն ցնծութեամբ ընդունուեցաւ: Ան Զարդեց Հայաստան գտնուող բոլոր Հոովմայեցիները և տիրացաւ իր հարց գահուն: Ազդու և խորագէտ մարդը այս կերպով ոչ միայն Հայաստանի մէջ միահեծան դարձաւ, այլ նաև իշխեց, զոնէ մինչև ժամանակ մը, Մարաց վրայ. «Արտաշէս արքայ Հայոց ինչպէս նաև Մարաց գէթ քանի մը տարիներ»¹:

Այս կերպով Հայաստան մարքուեցաւ Հոովմայեցիներէն, բայց Պարթեւներու օգնութեամբ միայն. վասնզի Արտաշէս

իր հօր յիշատակաւ մեղի (Հոովմայեցոց) սխերիմ բշնամի, Արշակունիներն որո զօրոքները ինքզինքը և իր քաղաքները պաշտպանեց, Օգոստոս կայսրը զգուշացաւ թէ Յովն, երբ անձամբ Ատուրիք կը գտնուէր, և թէ յետոյ, Արտաշէսը գէնքի զօրութեամբ ստիպել հոովմէական գերիշխանութիւնը ճանչնալու: Վասն զի Հայոց թագաւորին հետ թշնամանալու պարագային անհրաժեշտ պարթեւական տերազմ մը պիտի ծագէր, բան մը՝ զոր Օգոստոս չէր ուզեր երկու պատճառով. նախ իր սկսած խաղաղական քաղաքականութիւնը չվտանգելու, երկրորդ՝ պատերազմին անորոշ ելքին համար: Բայց Օգոստոս գիտցաւ թէ Հայաստանի և թէ Պարթեւաստանի մէջ հոովմէական կուսակցութիւն մը ձևացնել, և որպէս զի Արտաշէս վրայ աւելի մօտէն կարենայ հսկել, անոր դրացի դրաւ Փոքր Հայոց գահին վրայ Մարաց Արտաւազդ թագաւորը, որ Արտաշէսին ձեռքը գերի ինկած էր յառաջագոյն և անոր հօր ալ թշնամին եղած էր²:

Ինչ որ կ'երևի, Արտաշէսը բաւականացած է միայն՝ Հոովմայեցիները յայտնապէս զբոսող քայլ մը չառնել, և այն՝ վասն զի Պարթևաց մէջ ներքին շփոթութիւնները անպակաս էին, ուր Տրդատ, կայսեր օգնութեամբ Հրահատ Դի դէմ կը կռուէր: Այլապէս նա միշտ թշնամի մնաց Հոովմայեցոց, Անոր համար ալ երբ ան իր Ալեքսանդրիայէն Հոովմ փոխադրուած եղբայրները Օգոստոսէն ետ խնդրեց, կայսրը որ չուզեց զանոնք դարձնել, առարկելով թէ Արտաշէս շատ Հոովմա-

1. Դիոն 49, 44. 51, 16. Պլուտ. Անտ. 53. Զմեա. նարա 10, 27 (p. 389).

2. Mommsen, Res gestae d. Aug. էջ 112 և Röm. Gesch. V 369. Մոմսը կը խօսի հիշատակ Դիոն 49, 44 և Պլուտ. Անտ. 53ի վրայ: Քիչ մը վարձ պիտի տեսնենք որ, նաև Ալեքսանդրական և Արտաւազդ Գ երկու աշխարհներու վրայ միանգամայն տիրեցին, ըստ Mom. Ancyranumի. Նմանապէս Gardthausen I 825 հաւանական կը համարի թէ Արտաշէս մինչև 20 նաև Մա-

րաց վրայ տիրած ըլլալ: Սոյն կարծիքն ունի և Klebs, Prosopogr. I 857.

3. Տակիտոս ապ. 2, 3.

4. Gutschmid, Gesch. I. r. էջ 102 կողմ թէ Արտաշէս 29ին հաշտութիւն ըրած ըլլալ, բայց Gardthausen II 250 այս կարծիքը բոլորովին անհիշող կը գտնէ: Գրաւոր աւանդութիւնը վերջոյն իրաւունց ապ կը թուի:

5. Gardthausen I 464; 822-3.

6. Դիոն 54, 9.

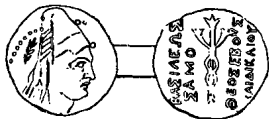
յեցինք սպաննած էր Հայաստան: Բայց ասիկայ սոսկ բարուրանք մ'էր. Ոգոստոս կ'ուզէր Հռովմայ մէջ ունենալ հայ և պարթև Թագապահանջներ, որպէս զի յարմար առիթը ներկայանալուն այդ երկիրներու մէջ իր քաղաքագործի խաղերը խաղայ: Այս բանիս մէջ ինքն ճշմարտ վարպետ մ'էր: Հայաստանի մէջ իր ճարտարութեամբ ձևացած հռովմէական կուսակցութիւնը այնչափ զօրացաւ, որ կրցաւ Արտաշէսի վրայ իր տոգոհութիւնը բարձրածայն յայտնել և կայսերէն խնդրել աւեր տեղ անոր եղբայրը ՏԻԳՐԱՆ Գ (իր 20—19 Ն. Ք.):

Ոգոստոս, որ այն ատեն Ասիա նահանգն էր, օգտուեցաւ առիթէն և վերջապէս ուրոշեց հռովմէական արծիւներու պատիւը պահել Արեւելքի մէջ: Ան իր որդեգիր Տիրերիոսին տուաւ հզօր բանակ մը, որպէս զի Տիգրանը զենքի զօրութեամբ Հայոց զահին վրայ դնէ, եթէ հարկ ըլլայ նոյն իսկ Պարթևաց դէմ պատերազմի մը վտանգով: Նաեւ Արքեղայոս, արքայ Կապադովկիոյ և Փոքր Հայոց, կայսերական երիտասարդ սպարապետին պէտք էր ձեռնադրել ըլլալ իր ամէն միջոցներով:

Բայց զենքի պէտք չեղաւ. արդէն Տիրերի ժամանումէն առաջ Արտաշէս սպանուած էր իրեններու ձեռքով, որոնք կը մտածէին թէ Թագաւորին անձը մէջ տե-

ղէն վերցնելով պատերազմէն կ'ազատին: Տիրերին ուրիշ բան չմտաց ընելիք եթէ ոչ Տիգրանը հանդիսաւոր կերպով պատկէլ (20): Ասոր վրայ Հռովմայ մէջ ի պատիւ Տիրերի շնորհակալութեան զոհեր և մեծ հանդէսներ կատարուեցան:

Այս դէպքերը կրցան այսպէս հանդարտ կատարուիլ, վասն զի Հրահատ Դ, բուրովին իր կնոջ Թէա Մուգայի, — որ ի տալացի գերի մ'էր Օգոստոսէ իրեն նուէր տրուած, — ազգեցութեան տակ, Հռովմայեցոց հանդէպ զիջող քաղաքականութիւն մը բռնած էր, և նոյն իսկ Կրասոսէն և Անտոնինոսէն անուած հռովմէական դրօշները կայսեր ետ դարձնել խոստացած էր, զորոս այժմ Տիրեր հանդիսաւոր կերպով ընդունելով Հռովմ տարաւ: Բայց իր որդին Հրահատակէս Ե (.. 2 Ն. Ք. — 2 կամ 4 յ. Ք.), յետ իր հայրը սպաննելու, բուն կերպով դէմ ելաւ Հռովմայեցոց:



Տիգրան Գ (թիւ 3)

Հայաստանի գործոց համար պարթևական միջամտութիւն մը վճռուեցաւ. Հոն Տի-

1. Յովսէպոս շնաբ. 15, 4, 3.
2. Mon. Anc. V 27. Տակիտոս ասք. 2, 8. Սոսան Օգոստոս 21 և Տիրեր 9. Յովսէպոս շնաբ. 15, 4, 3. Դիոն 54, 9. Որատիոս Թուղթք 2, 12. Հմմտ. Մոմմսեն Röm. Gesch. V 372. Այս գործերը դրամներու վրայ յանձնեցան: Յետագայ դրամները, Cohen I հատորի մէջ, բացի էլ 47 թիւ 46ն, արհեստ ալ աշակոյցն ունին կայսեր զուգը և Augustus. իսկ ժախկողմեր, թիւ 46. Armenia capta, Հայաստան տանուած, յաղթութեան աստուածուհին ցուլ զոհելով: Թիւ 7. Armenia capta, Սիլիքս մը, (այս դրամը կը զետնուի հատոր VII էջ 8): Թիւ 47-48. Armenia capta, խոյր, պատկերաբան, արեգին: Թիւ 49. Armenia recepta Հայաստան վերստին տանուած, պատկերի նախորդին հետ նոյն. Նաեւ այս դրամի պէտք է նոյն թուականը տալ ինչպէս միւս ամենուն, որ է 734=30 Ն. Ք. Թիւ 79. Caesar divi f. Armen. capt. imp. VIII,

Հայ զինուոր, աղիւն և նետ ձեռքին մէջ. Թիւ 80, նոյն նախորդին հետ, բացի imp. VIIIէն. Թիւ 81. Caesar divi f. Armen. recep. imp. VII — այժմ ստուգուած, imp. VIII կարգաւու է, Հմմտ. Gardthausen II 251. — Թիւ 299, ալ L. Aquilius Florus IIIvir (monetalis), յամի 20-19, Հմմտ. Rohden առ PW. Aquilius 21), զուգի Առաքելութեան. ժախ, Caesar divi f. Arme. capta, Հայաստան ծովկի վրայ, ձեռքերը կը կարկառէ: Թիւ 300, նոյն, միայն Հայաստան կանգուն է և նիգակ ու վահան կը բռնէ. Թիւ 364 ալ, Turpilianus IIvir Feron(alis), ժախ ինչպէս Թիւ 299. Հմմտ. Mommsen Res p. d. Aug. էջ 77 (առաջին տպ. 1865): Մոմմսեն էլ 112 Տիգրան Գ. կը վերագրէ Langlois էջ 371 մէջ յիշուած դրամը, Βασιλειως μεγαλτος Τιβεραιου φιλελληνοσ, Թուարթիկ մեծի Տիգրանայ յաճախորդ, Թագաւորի զուգի Թագաւորին: Նոյնը կ'ընէ նաև Gardthausen II 473,

գրան Գի թագաւորութիւնը երկար տեւած չէր, վասն զի ան շուտ մեռաւ:

Հակառակ կորուստականութիւնը, զըլուի անցած կը տեսնուի իր անուանակից որդին, ջանաց կառավարութիւնը ձեռքը ձգել: Իր հօր մահէն յետոյ ՏԻԳՐԱՆ Դ. (19 Ն. Ք. — 1 յ. Ք.), վերջին թագաւոր այս հարստութեան, Պարթեաց զօրութեամբ հայրենի գահը ելաւ և ԵՐԱՏՈՅԻ հետ, որ իր քայրը և հարսն էր, կառավարեցին երկիրը¹: Այսպիսի փոփոխութիւն մը, որ անմիջապէս Տրեբրի հանդիսական և շատաշատ արշաւանքին յաջորդեց — որուն առթիւ Օգոստոս կը գրէր թէ Հայաստանը կրնայի նահանգի վերածել, cum possem facere provinciam, — ընականապէս Հռովմայեցոց գոտրուութիւնը խիստ խոր կերպով վերադարձ պէտք է ըլլայ: Բայց կայսրը առ այժմ չէր կրնար պարթեւ—հայկական պատերազմ մը բանալ:

Նախ շատ տարիներ վերջ, (իրը յառաջ քան 6 յ. Ք.), նա թագապահանջ մը դրկեց Արտաւազդ անուամբ, զորս գիտնականներէն ոմանք իրաւամբ Արտաւազդ Բի երրորդ որդին կը համարին: Զատկայ, որ անիի հռովմական քան հայկական կրթութիւն ունէր, Տրեբրան Դ և Պարթեները հայածեցին և անոր ընկերացող հռովմական զնդիրը կոտորեցին, non sine nostra clade deiectus². ասոր համար է որ Օգոստոս Արտաւազդայ անունը չտար, երբ Անկիւրիոյ արձանագրութեան (Monumentum Ancyranum) մէջ կը յիշէ իրմէ դրուած Հայոց թագաւորներու անունները³:

Այսքան վատթար վիճակի մէջ կը գրտ-

նուէին Հռովմայեցոց զործերը Հայաստանի մէջ, ուր Պարթեաց ամենագոր էին: Օգոստոս ինքն այժմ ծերացած էր, իսկ Տրեբր, որուն նա յանձնել ուզեց երկրորդ արշաւանք մը ընդդէմ Հայոց, յանձն չառաւ զայն անձնական խնդիրներու համար և քաջուցեալ Հոգոս կղզին: Միւս կողմանէ կայսրը չէր ուզէր սովորական Հռովմայեցի մը օժտել գերագոյն իշխանութիւններով: Ապէստով խորամանկ քաղաքագէտը Հրահատակի հետ դատարկ թղթականութիւններով տարիներ անցուց, մինչև որ իր որդեգիրը Գայիոս Կեսար չափահաս եղաւ: Այդ ժամանակ, 1 Ն. Ք., անիկայ քսանմէկամեայ երիտասարդ իշխանին տուաւ արտաքոյ կարգի իշխանութիւններ և անոր ընկեր դրաւ փորձ մարդիկ, զորս թէև և երիտասարդը ստիպուեցաւ յետոյ իր քովէն հետանալ՝ դրամի համար գործած սոսկալի անպատուութեանց համար, և զայն իրկեց Արեւելք: Գայիոս իր հրամանին տակ ունէր իր հօր խնամքով պատրաստուած աղէկ և մեծ բանակ մը. ասկէ զատ նաև քաղաքներ և թագաւորներ պէտք էին իրեն օգնել: Նա զարնան մեկնեցաւ Հռովմէն:

Այս լուրին և համաժամանակ տեղի ունեցած թագապահանջ Արտաւազդի մահուան վրայ, Տրեբրան (Օգոստոսին նամակ մը գրեց, որուն մէջ իր թագաւոր տիտղոսը զանց ըրած էր, ուրախութիւն յայտնելով Արտաւազդի մահուան վրայ իրը Հռովմայեցոց թշնամոյ մը, և խնդրեց իր հաստատութիւնը հայկական գահին վրայ: Օգոստոս գիտէր ամէն բան, այնուհանդերձ ընդունեցաւ Տրեբրանայ նուէրները, — միշտ ակնածելով պարթեւ—հայկական պատե-

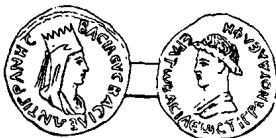
1. Տակիտոս տար. 2, 3: Դրամ առ Langlois էջ 39, տախտակ III 5. աջ Βασιλεὺς βασιλεῶν Τιγράνης, իոյրակիր զուգ. Ժառ Βρατὸς βασιλεῶς Τιγράνου ἁδελφῇ, Երատոյ արքային Տիգրանայ քոյր, իր զուգ. իւր առանց թագի: Նոյն դրամը ուրիշ գրով. աջ, Βασιλεὺς μέγας νέος Τιγράνης, արքայ մեծ Կրուսեմ Տիգրան. Ժառ նոյն նախորդին հետ: Cabinet de Franceի զոհարի մը վրայ կայ զուգ. մը թագաւոր մը, հայ-

կական թագով. Langlois էջ 39 տախտակ 6, զայն կը նոյնացնէ Երատոյի հետ, որուն հերազարդը զարմանալի նոյնութիւն մը ցոյց կու տայ զօհարի պատկերներին հետ:

2. Տակիտոս տար. 2, 4:

3. Mon. Anc. V 27. Տակ. տար. 2, 4. Հմմտ. Mommsen Res. g. d. Aug. 113 և Röm. Gesch. V 373. Klebs, Prosopogr. I 956.

րազմէ մը, — և զեղեցիկ յոյսեր դրաւ ա-
նոր առջև ու խորհուրդ տուաւ որ Գա-
լիոսին դիմէ, իբր կարգադրելի արևելեան
գործոց՝ Գալիոս Աթենքի վրայէն Եգիպ-
տոս եկած էր և յետ Արաբները նուաճե-
լու Ասորիք նաւած էր, ուր յունուար
1ին յ. Գ. հիւպատոսութիւն առաւ:



Տիգրան Դ և Երատոյ (թիւ 4)

Բայց Տիգրան չվստահեցաւ fides Ro-
manaի հռովմական հաստորի վրայ և
չգնաց Գալիոսին մօտ, իսկ միւս կողմանէ
լարզէն Պարթևները տժգունացուցին էր իր
Օգոստոսին ղրկած պատգամաւորութեամ-
բը: Հիմայ ինքը այնպիսի դիրքի մը մէջ
էր որ, թէ Հռովմայեցիները և թէ Պար-
թեւք իրեն մէջտեղէն անհետանալը կը
փափագէին: Իր մասին այլևս ուրիշ բան

չենք գիտեր, բայց միայն, թէ ան պատե-
րազմի մը մէջ ընդդէմ բարբարոս ժողո-
վուրդներու, զորս անտարակոյս երկու մեծ
պետութիւններէն մէկը իրեն դէմ յարու-
ցած էր, ինկած է 1ին յ. Գ.: Իսկ իր
գահակից քյոյը Երատոյ անմիջապէս հրա-
ժարեցաւ:

Տիգրան Դ-ը վերջացաւ Արտաշէսեան
հարստութիւնը, որ գրեթէ 190 տարի տե-
ւեց և Հայաստանի ընծայեց ջղուտ և կա-
րող թագաւորները, Մեզի հասած աղբիւր-
ներու սակաւութեան և միակողմանիու-
թեան պատճառաւ, և այն դժուարին դիր-
քին համար՝ յորում գոնեւեցան այս թա-
գաւորներէն ոմանք, շատ դժուարին է ճիշդ
դատաստան մ'ընել իրենց քաղաքագիտա-
կան կարողութեանց և զործոց մասին:
Բայց ճարտար քաղաքագէտ մը ինչպէս
Արտաշէս Ա և քաջ զինուոր մը ինչպէս
Տիգրան Բ Հայոց արքայացանկին մէջ հա-
զուագիտ են:

Օգոստոսի ժամանակ ներկայ կը գրտ-
նուէին նախերգանքի Հայոց թագին յա-
ջորդութեան համար մեծ շփոթութիւննե-
րուն, որոնք յետոյ Ներոնի ժամանակ ի-

1. Հատակտոր մը Գիոնի, տպ. Dindorfի հոր. V
էջ 287.

2. Գիոն 55, 10a. Ուիլիսոս ars amat. 195. հմտ.
Abruzzese էջ 39. Gardthausen I 1136-7. Schü-
rer, Gesch. des jüd. Volkes I 325.

3. Այս իրականութիւնը, որով Արտաշէսեան հարս-
տութեան վերջին թագաւորով դրամները կը ղադրին և
Արշակունիներէն ոչ մէկ դրամ ունինք, կը հանեմ յի-
սապայ կորակեցութիւնը: Հայոց գահին վրայ նստող Ար-
շակունիները իրաւունք չունէին դրամ կոթելու, հաւա-
նականաբար այն պտտեալաւ որ ատիկայ առանձնա-
շնորհութիւն մ'էր Պարթեաւ գահին վրայ նստող Արշա-
կունիներու: Այս հետևութեամբ Արշակունիքի տկարանայ
ենթադրութիւնը A. Petrovichի, Arsacidenmünzen
էջ III-IV և 189-191. Այսինքն Պետրովիչ քսին մը
զարթեական համարուած դրամներ, — որոնք որ թա-
գաւորի պատկանէրը որոշ էն, ուզեց վերագրել այն Ար-
շակունի թագաւորներու, որոնք խորհեացոյ համեմատ
Տիգրան Բ էն առաջ Հայաստանի մէջ տիրած ըլլան: —
Պետրովիչի սոյն գիրքը և Gutschmidի Geschichte
Iranes համառօտելով Յ. Տաշեան Հանգեա Ամսորեայի
սիւններուն մէջ, 1904 էջ 323ի մէջ իրատեսակ Պետրո-
վիչի կարծեք հայ ընթերցողներու ներկայացնել. դժ-

բաղադրար այդ յօդուածներու շարքն ընդհատուած մնաց,
և մենք չենք գիտեր թէ մեծարդի գիտականը Պետրո-
վիչէն տարբեր փաստեր պիտի բերէր արդեօք ազգացու-
ցութեան համար: —

Ինծի էր թուէի, Պետրովիչի ենթադրութիւնն ըն-
դունելու համար առկալին համոզել փաստեր կը պակ-
սին, հախ անորոշ դրամներ գեա ունի անորոշ թագա-
ւորներու կը վերագրուին, Գարձեալ, եթէ յետագայ Ար-
շակունիները իրաւունք չունէին դրամ կոթելու, ինծի
շատ յանդուրէն կը տեսնուի Տիգրանի հաւա-
նեաց տիրապետութիւն մը երևակայել Հայաստանի վը-
րայ և այդ Արշակունիներու դրամահատութեան իրաւունք
վերագրել. և այն՝ թուականով դրամներ, ուր այդ ժա-
մանակ և ոչ իսկ Պարթևաստանի Արշակունիները տա-
վոր էին թուական զարժանէլ իրենց դրամոց վրայ: Ար-
շակունեաց կանոնի տիրապետութեան մը վստահել վը-
կայութիւնները կը պակսին, Ընդհանրապէս Ստրաբոն
16, 1, 19 բոլորովին յառակ կերպով կ'ըսէ թէ Տիգրա-
նէն առաջ Պարթևները — որ է Արշակունիները — հր-
բէջ չկրթան Հայաստանի տիրել, իսկ Տիգրան ինչպէս
Պարթևները խնարհեցուց արդէն ծանօթ է: Նմանապէս
Յուստինոս 42, 2. 4 կը յիշէ այդ ժամանակուան մէջ
հայ թագաւոր մը, որ Արշակունեաց դէմ կռուած է:

րենց զագաթնակետը պիտի հասնին: Օգոստոս առ ժամն իր արարածները իբր օրինաւոր թագապահանջներ առաջ կը քշէ, որոնցմէ բնականաբար գոհ չէին կրնար



Ծրատոյի Ռամարուած գոհար մը (թիւ 5)

մնալ Ազգայնականներու կուսակցութիւնը. արդեօք զո՞վ կ'ուզէին ասոնց յայտնի չէ: Արդէն ինքնին կը հասկցուի որ Պարթևները Արշակունի մը կ'ուզէին զնեւ հոն:

Հ. Յ. ԱՍՏՈՒՐԵԱՆ

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

Sur les Mots Iraniens empruntés par
l'arménien par M. A. Meillet.

Յօդուածի մը մէջ, հրատարակուած Պարիզու լեզուաբանական ընկերութեան յիշատակներուն մէջ Պ. Մէյլէ, կը խօսի իրաներէնէ հայերէնի մէջ փոխառեալ բառերուն վրայ: Որբացեալն Հիւրշմանի Armenische Grammatik աշխատութենէն վերջ, մարդ կը կարծէր որ այլ ևս անհրաժեշտ չէր այս մասին բան մը ըսել: Բայց Հիւրշման իր պարսկական ուսումնասիրութիւնները հրատարակած ատեն, դեռ միջոցները անբաւական էին լաւ որոշելու համար Պարսկաստանի Հարաւ-Արեւմտեան, Կեդրոնի և Հիւսիսային բարբառները: Յունեւոր համար թէ ինչ աստիճան է յա-

ճախ տարբերութիւնը Հարաւային և Հիւսիսային բարբառներուն մէջ, բաւական է յիշել որ սիրտ բառին համար հարաւայինը ունի *dył* ձեւը, իսկ Հիւսիսայինը *zyrd*. Արդ Մէյլէի յօդուածին նպատակն է ցուցնել թէ «Հայաստանի մէջ գործուած ազդեցութիւնը պարթևական ըլլալով, Հիւսիսային ձեւի տակ է որ բառերը յերեւան կու գան, և փոխառեալ բառերու առանձնայատկութիւնները այն ատեն հիանալի կը մեկնուին: Հիւսիսային մանրեցան պահլաւերէնի գլխաւոր ծայնարանական նկարագրականներէն ամէնքն ալ կը գտնուին հայերէնի իրաներէնէ հին փոխառութեանց մէջ»:

Մէյլէ օրինակներով իր կարծիքը կը հաստատէ: Քննութեան առած բառերուն մէջ ուշադրութեան արժանի են չնոր և հանդէս բառերը (էջ 5), որոնք իրենց համապատասխանը դեռ միայն Հիւսիսային բարբառի մէջ ունին: Լեզուաբան հայագէտը կը համարի դարձեալ (էջ 7), թէ քանի մը յունարէն բառեր պարսկերէնի հիւսիսային բարբառի միջոցաւ ու ձևովը փոխառուած ըլլայ հայերէնի մէջ, ինչ որ կը մօտենայ ասորերէնի:

Հ. Ն. ԱՆՈՒՐ

Frédéric Macler, La Chaire d'Arménien à l'école
spéciale des langues orientales vivantes, Paris, 1912

Պր. Մաքլէր՝ արեւելեան կենդանի լեզուաց դպրոցին մէջ իբր ուսուցչապետ զբաւելով հայերէնի աթոռը, ագնիւ մասնութիւնն ունեցել է իր դասախօսութեանց սկիզբը նոյն աթոռին և իր նախընթացներուն պատմութիւնը ընել, ինչպէս պիտի ընէր նոր ընտրուած ակադեմական մը:

Մաքլէր յետ համառօտ՝ բայց ամբողջական պատմութիւնն ընելու հայերէնի աթոռին՝ զոր կը ստեղծէր վերջնականապէս Նապոլէոնի հրովարտակ մը 1812, և ուր առաջին անգամ կը դասախօսէր հայագիտ Ծահան Զրպետ, (էջ 6-8), կ'անց-